

И Я КНИГА ИЗДАДОХ

Е, щях да река: толкова по македонския кръжок.

Но има и още. Щом си македонец ("македонец съм овчар", дето е рекъл пък Вазов), трябва и да си овчар. Овчарят не само пасе, но и брани стадото.

Най-после, макар "стеснителен, но вътрешно много амбициозен" (М. Сматракалев) и същевременно без достатъчно самочувствие, под "нежния" приятелски натиск Вапцаров издава първата си сбирка. По "Моторни песни" вълненията са големи: стихотворение по стихотворение Караславов я прокарва през цензурата. Ангелушев я илюстрира, печатницата (със съответния работнически възторг) я набира и ей ти я книгата. Всеки поет с първата си книга е като пред своя Рубикон. Ако не са го забелязали с отделни публикации (както си е било с Вапцаров), ако се е утешавал, че това е причината да го подминават, го сега вече ще им покаже кой е. Ще смае, дето се вика – света.

Отнюд.

Не само чуждите – не го забелязват и своите.

Мълчанието е почти пълно. Вапцаров е раздал полагащите се екземпляри на ония, на които е бил задължен със скромния си благодарствен надпис, раздал е на приятели. И освен приятелските похвали, почти задължителни в такива случаи, не е чул и думица от кумирите. ("Ние тогава не можехме да разберем поезията му. Но от голяма симпатия към него му казвахме: Добра е!" – К. Сирлещов). Той е като в безвъздушно пространство. "Но нашата мъка – както пише Сматракалев – беше причинена от нашата среда, от нашите хора."

Философът естет Тодор Павлов (бачо Тодор) е обещал да напише, но нещо се спотайва (той си има любимец – от младини до старини – Венко Марковски). В един общ преглед във в. "Дъга" – "Нови имена в литературата ни", Г. Караславов го споменава с добри думи. Някакъв си К. Филипов пише в "Технически глас", а то е все едно: най-добрият техник сред поетите и най-добрият поет сред техниците. Александър Муратов – сам млад и неизвестен, пише в още по-неизвестното "Врачанско слово". Всичко на всичко 3 (три) отзива, като единият не е само за него. Те, твоите, мълчат, какво ще чакаш от чуждите, големите. Пък и твоите "големи" те признават някак си по милост. "Хр. Радевски и Г. Караславов бяха известни вече писатели. И затова ние бяхме там много скромни – само мълчахме и слушахме. Какво отношение са имали към Вапцаров: нямаха никакво особено отношение. Той беше още неизвестен поет." – М. Сматракалев.

Та през 1934 г. Вапцаров е пласьор на техни книги: "Пръв, който

беше планирал всичките изпратени екземпляри и се отчете, без да си задържи какъвто и да е процент, както някои съвсем законно правеха, беше някой си Н. Вапцаров." – Хр. Радевски.

Някой си от Кочериново, техен почитател, без дори да подозира, който след идването си в София става работникът Н. Йонков, пишеш и стихове

Но за посрещането на книгата няма що да се осланяме толкова на другите и косвено едва ли не да ги виним. Самите писатели, по-добре от тях, без да крият, казват каква е истината. Хр. Радевски: "Книгата благополучно излезе, но тогава тя не беше оценена. Тя мина просто с целия поток от книги, които всекидневно се издаваха. От нея истински се възхищаваха някои близки на Вапцаров младежи – особено покойният Цанко Околийски и други приятели на поета... Смяташе се за човек неизвестен, начинаещ и отде-накъде сега ще се занимават с него." Само ще добавя, че под "смяташе се" трябва да се разбира: смятаха го, "смяташе се" от литературните среди, т.е. – оценка, а не самооценка.

Така че всякакви обвинения към тях с днешна дата са неоснователни.

Младен Исаев, само с две години по-възрастен от Вапцаров, в 1940 година е "изявен вече поет, беше издал стихосбирки". – М. Сматракалев. Никой тогава, казано пак с негови думи: "Аз не съм предполагал, нито моите приятели предполагаха, че Кольо ще стане толкова известен."

"Кольо чакаше – пише Сматракалев – не само да чуе една блага дума от "батновците", но те не му я казаха, както се изразяваше Борис." А той е чакал повече от блага дума. Той най-после е искал да си отговори чрез другите на въпросите, които са го мъчили преди издаването на книгата: "Имаше такова желание (да съсредоточава вниманието дори на непознати към поезията си) и аз си го обяснявам с факта, че той дълбоко се съмняваше в своята поезия... колебаеше се досежно стойността на своите произведения. Не досежно това дали имат въобще стойност, но на каква художествена висота са те, в каква степен са художествени и въздействащи. Критериите му наистина бяха високи. И искаше той да види с очите си как се възприема неговата поезия от слушателите." – М. Сматракалев.

Те, поне според мен, са били последната му надежда. И как не: "За нашия тогавашен вкус стиховете на Никола Йонков Вапцаров изглеждаха неогладени, като че ли написани на прима виста" – безхитростно признава Р. Ралин през 1950 г.

И какво излиза: Вапцаров винаги е търсил компетентното мнение

на професионалистите, а е попадал на лаиците, на младите, начинаещи поети или на възторжените, но нямащи и хабер от поезия работници. Стига дотам в безсилието си пред мълчаливата стена на професионалистите (и то с резерви от днешно гледище за повечето от тях), че търси опора-закрила при майка си. Така между другото вметва: "Дано ти си добре: пусти поройци и я книга издадох, па те нема да кажеш аресува ли те или не дрънка ни колко лугне в кал." – из последното му писмо до Елена Вапцарова от 12.III.1940 г. Тук няма да те раз-сантименталничавам, читателю, ти сам се вълнувай, но тази деликатно тънка Вапцарова вметка, всъщност казва същото за онова, което е вътре в него, забелязано така точно отвън от Сматракалев: "Кольо беше действително много оскърбен, много огорчен от премълчаването на "Моторни песни". И това се отразяваше на държанието му, на поведението му, на лицето му, ако щете."

С какво е можела да го окуражи майката: "Дните течаха и вечер, когато уморена подвивах крак край огнището, дето децата някога обичаха да седат, аз вземах мъничката книжка, прелиствах я и умувах върху всяка дума. Стиховете ми бяха скъпи, макар че не ги разбирах." – Ел. Вапцарова.

Скъпи, защото са от нейното момче, чието място до огнището е заела. Той е напуснал семейното гнездо завинаги, завърнал се е с и чрез тази книжка, но... не разбираем. По много причини, за които говорехме преди това (да не забравяме, че майката все още му е "опозиция", както пише сама в спомена си от 1952 г., а не от 1960 г., който току-що цитирах и в който поне за поезията на сина не си криви душата).

Нищо друго след толкова мои последователни отклонения не е оставало на Вапцаров освен да "падне" в обятията на съкръжочниците си – последното що-годе професионално убежище. "... И след десетина-петнайсет минути пристигат: Кольо, Дончо, Тодор Янев, Киро Николов. Вапцаров беше седнал вдясно, до мене. Точно срещу мене – Дончо: "Не искат да пишат за Кольо... Те не пишат, тогава ние ще напишем." – М. Сматракалев. Представям си, поради приятелството, общите политически и национални идеи как са се възмущавали от "батювците", от "нашите хора" и как обезсърчени "решават" (както и е станало) сами да вземат оценката в ръцете си. Дори си "разпределят" кой какво: М. Сматракалев под псевдонима А. Жаров да напише положителен отзив: Д. Митрев – също. Първият излиза във в. "Заря", вторият – във в. "Завой". И това е всичко. Общо взето – глас в пустиня, макар гласовете да са пет (5).

И тогава настъпва окончателният срив в надеждата на поета

Вапцаров да бъде признат. Той не само не е признат. Не е и забелязан с подobaващото внимание.

Вече е краят на октомври, началото на ноември.

Минала е повече от половин година и той е махнал с ръка: "Виждаш, че София не ме признава... Човек може да участва в революционното движение не само с поезия. Може да участва и по друг начин." – М. Сматракалев.

Другият начин е действието, което отменя словото. Поетът се изживява в поведението. Епохата е богата със събития, възможности-те са много, все в едно ще се закачиш.

(И сякаш съвсем закономерно е духовното разминаване между автора на фрагмента за повърхността на богатите на събития епохи с Вапцаров и в живота: една от конспиративните явки на Вапцаров е в квартирата на художника Стоян Сотиров, който е наемател тъкмо в жилището на Атанас Далчев на ул. "Солунска". Така че: Далчев и Вапцаров се срещнаха, но не се познаха. Критиката ни след 9. IX., разбира се, ги запозна и дори намери общото между тях.)

Пък и с други е било така – поетът кумир Яворов, Ботев. Пък и легендите са живи: пред очите му бащата е бил окичен с харамийско-воеводски одежди, това е не само македонска, родова, но и семейна традиция, да прибавим и праволинейността на македонска, упоритостта на Вапцаров, саможертвената му (не само поради идейно, но и евангелско възпитание) натура. Птицата не може да не клъвне примамката, подведена по своему. Всичко излиза предопределено. Предопределено. Но и определено.

Не само София, цяла литературна София не те признава, а тя е повече от София. Тя е светът.

След голкова усилия, безсъници и пр. какъв е Вапцаров всред събратята си по перо?

Един ще каже неудачник, друг – непризнат, трети – неуспял. Аз ще употреба по-съвременно понятие: аутсайдер.

"Ах, моля, запрете!"

И аз "понакуцвам в теория", но Вапцаров – и сред своите (левите), и сред чуждите (буржоазните писатели) е литературен аутсайдер.

Лесно е с днешна дата да се твърди обратното. Но след като сме се върнали така подробно назад, трябва да погледнем с тогавашни очи.

Ето още един такъв поглед.

След като събира подписи по Соболевата акция в Банско, Вапцаров е арестуван, интерниран в Годеч и съден. Единственият свидетел, който трябва да докаже и потвърди, че Вапцаров е талантлив поет,

благонадежден гражданин, автор на стихотворения, които се отличават и с искрена патриотичност, е Светослав Минков. (Тук не мога да пропусна скобите: македонистът, интернационалистът и комунистът Вапцаров няма нищо против прастарото убежище – патриотизъм – за оневиняването си. Към него той ще прибегне и при втория, последен за него съд, и пак чрез свидетелстването на известни и изтъкнати писатели, само че съдиите вече няма как да им повярват: на тях им е окончателно ясно доколко патриот е Вапцаров.) Всичко е минало-заминало. При една среща с Б. Райнов, след като Вапцаров разбира, че Райнов е приятел с Минков, той иска да се запознае с него и да му благодари за хубавите думи пред съда. "Знам, че не са искрени, но именно затова трябва двойно да му благодаря" – казал Вапцаров. В "не са искрени" има поне мъничко от вечното кокетство на начинаещите поети, които дори да са самоуверени, твърдят противното, за да бъдат опровергани. Но има и друго – пак поради самосъзнанието за собствената стойност и съзнанието за стойността на другия, вече утвърдения писател – неувереност в себе си, ниско самочувствие. А колкото до благодарността – тя е само повод да се досегне, да се запознае и види на живо почитаният писател. Срещата става, разговорът не се получава, макар и на чаша вино, но Вапцаров поне се е запознал, с когото е искал.

Дори фактът, че друг го запознава с Минков, говори, че Вапцаров не е бил известен, че е нямал самочувствие на професионален писател, че все пак е странично лице в литературните среди. Това е още по-очевидно, когато "Минков погледна часовника си и оповести, че трябва да става. Имал среща с Фурнаджиев и Каралийчев в "Кристал". – Б. Райнов.

Можем ли да си представим как дори само споменаването на двете имена (Фурнаджиев и Каралийчев – сътрудници на "Златорог", както и Минков) още повече е направило Минков и писателите недостижими в очите на Вапцаров. Те – и тримата вкупом – и още много като тях са писателите, признати от обществото и критиката, от културния елит на столицата, елит самите. Дори по-младият от Вапцаров – Богомил Райнов – е близък с единия от тях, държи се свободно и може би свойски. Къде са те, къде е Вапцаров?

А той е имал почит към литературата, знаел е кой кой е и сам е намирал мястото си в тогавашната Менделеева таблица на ценностите.

И ако прибавим личния си опит, личното си страхопочитание към големите писатели – при положение, че сме го имали, ако сега го нямаме – можем да си представим как Вапцаров е стоял – поне

вътрешно – на пръсти пред тях и как мълчаливо им е свалил шапка.

Така е, гледано с днешни очи към тогавашното, но днешното само го обогатява, за да си го доизясним психологически, защото и в мига има частица вечност; защото всички сме минали – макар по своему – през този вечен миг. А и кой освен съмняващият се в себе си участва в литературни конкурси?! Вапцаров участва в два: не спечелва първо място, но добива така нужния му (и все пак измамен) кураж. Така се ражда "Романтика" – една от не най-представителните му творби: пред журито се е доказал, пред художеството – не.

Какво е оставало след литературния разгром на аутсайдера в литературата?

Да отиде в Банско.

"Това отиване е свързано с мълчанието около "Моторни песни". Кольо беше оскърбен, огорчен от това, че тука в София действително не го разбират и затова отиде в Банско..."

Следват: Соболева акция, събиране на подписи, интерниране, първият съд. Вапцаров е оправдан.

Но той вече е прекрачил прага. Търсещ поле за изява на личността, на поета, най-после го е намерил.

И то на най-неподходящото място.

Вместо да го отрезви – провалът го стимулира да повтори грешката: Вапцаров става помощник на Цветко Радойнов във военния отдел на ЦК.

Това вече е часът на върховното отчаяние, на жертвения агнец. До заколението има само един поглед път. Кръстът е скован – от него, после от другите.

Оставало е да го понесе.

И го е понесъл.

С лекотата на Христовата възраст.

МЯСТО В ЖИВОТА

Зная своето място

във живота...

Н. Вапцаров

Обратно на Маркс (това стана композиционно случайно) първо показвах надстройката, сега иде ред на базата.

В един разговор с Георги Данаилов в края на юли стана дума за Вапцаров. Оказа се, че и Данаилов е изчел подробно всичко написано